

VALLANI ÉS VÁLLALNI

TABÉRY KÖNYVÉNEK UTOLSÓ LAPJÁRA.

Az Erdélyi Helikon nem akar elzárkózni, annak a kérdésnek megvitatásától, hogy viszonyaink között vajon van-e teljes jogosultsága a történeti regénynek s a történeti virágnyelv vajon nem csupán menekvés a bátor felelősségtől, amely az írókat arra kötelezi, hogy műveiben mindenekelőtt a ma tükörképét adja s élő-eleven problémákat szólaltasson meg. Ehhez a kérdéshez természetesen lehet élesen pro és élesen kontra hozzászólni s lehet oly körültekintő tárgyilagossággal is állást foglalni, mint Berde Mária, az anket első hozzászólója teszi, aki megkülönböztetést kér ítélet előtt s noha a történelmi szépirodalom egy kategóriája ellen állást foglal, mégis a történelmi szellem művészi feldolgozóitól a létjogosultságot nem akarja elvitatni. Annál kevésbé, mert alábbi harcos írásán kívül, éppen ebben a számban, történelmi novellával is szerepel. Felvetett kérdésünknek bizonyára lesz még több hozzászólója úgy, hogy anketunktól bizvást elvárhatjuk nemcsak a történeti regény aktualitásának, hanem a mai erdélyi író hivatásának is tisztázó megvitatását.

Az ember perbeszáll olvasmányaival. Igent, nemet, miértet, nem egészen így van-t firkál még a naív olvasó is a lap szélére, vagy az utolsó oldalra s a befirkálatlan könyvnél is végbemegy a vita, a lélekben.

De az emberek rendszerint a mesével, a morállal, s — igen gyakran! — a nyelvezettel vitatkoznak, birkóznak, barátkoznak. Ritkább eset, hogy maga a műfaj izgassa az olvasót. Az olyan kijelentések, hogy „nekem nem kell a vers“, vagy „nem bírok drámát olvasni“ sohasem a forma jogosságának vitatása. (Bár az olvasótábor felkap és lejárta műfajokat.)

Az írói mű szembenállása az olvasóval: természetes létért való küzdelmének egyik fejezete. Más azonban ez a viaskodás a kritikussal szemben, aki nem csupán a jelenségek figyelője, hanem tudatos irányítója is szeretne lenni az őserőkkel előtörő sarjazásnak.

Van bizony ebben valami prepotencia, de a természet beleszólást enged egy s más dolgaiba az embernek, s ha ki lehetett tőle követelni a csokros virágot, akkor az sem képtelenség, ha a kritikus fel meri tenni a kérdést mikor jön el Erdélyben a jelenvaló tárgyú regények órája?

Az iskola tanítása, hogy történelmi regény az, amely tárgyát a múltból veszi és társadalmi az, amelyik a jelenből, nagyon felületes meghatározás. Kizárva a többi változatot, — hogy például a múltból merített tárgy is lehet tisztán társadalmi — csak arra térünk ki e glosszában, hogy a történelmi idők tanúi a jelenjükből is írhatnak történeti regényt. A kifejezés megrögződött, beidegzett volta miatt nevezzük hát történeti regénynek a multat ábrázolót, felvetve a kérdést: hogyan tudta megszerezni ez a műfaj mai nagy népszerűségét?

Tizenöt évvel ezelőtt úgy emlékeztünk rá, mint az eposz sorstársára elmúlt műformai mivoltában. A történeti regény „történelmi“-vé vált. A háború alatt már hallatszott, hogy „ezt még nem lehet regényben megírni, mert nincs meg hozzá a távlat.“ A szóban már bennerejlett a műfaj feltámadásának halk megengedése. A halott aztán furcsa köntösben támadt életre. Nem a nagy háború képét idézte, hanem kardot kötött, páncélba, sisakba öltözött.

Neumann „Teufel“ — XI. Lajos kora — Kleist-díjat nyer, és Undset „Lavransdatter“-e — norvég quattrocento — Nobel díjat. De menjünk visszafelé. Még előbb veri fel nálunk Móricz Zsigmond a Tündérbert kígyófészkeket, s még nálánál is hamarabb fordul vissza a múltba az Erdélyben születő regényirodalom. Jó messze megy témáért és azóta — tíz éve — folyton megmegtér a múltba, mint terméketlen hegyek lakója búzájáért a síkságra.

Mi az oka annak, hogy a mai erdélyi író annyira rávetette magát a történelmi regényre? Helyes-e szentesíteni, mintegy elő *is* segíteni a közhangulat kritikai megdolgozásával az epikusok múltba való menekedését?

Ismerjük el az írói szuverénitást. Senkit szemrehányás nem illethet, ha akár a múltból, akár a jövőből meríti tárgyát. Azzal, hogy milyen időkbe helyezi képzelmet, az író semmiféle külön értéket vagy fogyatékoságot nem előlegezett az írásának. És mégis: különbségeket lehet tenni itt arranézve, hogy mikor érheti el tökéletesebben művészi vagy erkölcsi céljait. Mert nagyon elütő lehet a lelki szükség, amely az íróat tárgyához sodorja és ez a különbség még szembeszökőbb a történelmi regényeknél.

Az indító ok lehet pusztán gyönyörködés a mesélésben, de lehet valamely nagy mondanivalónak testreváltása. A magyar irodalom gerince alig ismeri az elbeszélést csak önmagáért. A ferencjózsefi hosszú béke termelt ugyan ilyen nyugodalmas, tendenciátlan mesemondókat, de a háború elseperte a magyar írók dickens-i lehetőségeit. Aki ma tollat fog, az mondani akar valamit a mesén felül is.

Ez a külön mondanivaló kétféle: az örökérvényű emberi igazságnak, vagy a jelenvaló (esetleg efemer) értékű, de ma égetően kimondandó igazságnak tolmácsolása. Az örök mondanivalóknak nem kedvez a mai időjárás. Akinek kő van a cipőjében, az nem vizsgálja a csillagok utait.

Sigrid Undset klasszikus Lavransdattere nálunk ma meg nem születhetnék. Pedig ez az a történelmi regénytípus, amelynek jogosultságához nem férhet kétség. Áll és állani fog minden rugója: férfi és női, úri és paraszti, egyházi és világi gondolkozásmódnak, a test szolgaságának és a lélek jobbra-vágyásának örök, mindenütt igaz, csak árnyalataiban eltérő küzdelme.

Az ilyen tendencia bármilyen korba tehető. Egyenesen érdeke a mondanivalónak, hogy olyan keretet kapjon, amelybe az író rátermettségei szerint legjobban belefér. Az ilyen lelki dolgok külső tükrözéséhez meg kell hagyni az íróknak a szeméremkívánta menedéket, hogy nagy személyes élményeit messzi korokba vetíthesse.

De más az: a mi jelenvaló, külön igazságainkat visszacsempészni a múltba. Már a nehézség is nagyobb: mert a különleges és csak a mi sorsunkra álló igazság arculatának kevésbé könnyű alteregót keresni a múltban — még akkor is, ha a történelem csupa ismétlődés. Az igazság az ily esetben szükséges misztifikációval egyrészt nyer ugyan éppen a misztikum által ... a betűzve való „ráismerés“ szuggesztív hatásokat válthat ki, de másfelől anakronizmus-hoz is vezethet, és ami sokkal gyakoribb és veszélyesebb: kiagyaltságokhoz. Ezért az ilyen történelmi regény szükséges rossz csupán és nem is igen élnek vele, csak mint az allegóriával: a megszorított, megszorított nemzetek, nemzedékek. Swift a fantasztikumba menekült aktuális mondanivalóival, az erdélyi regényíró a történelemben. S megírja „vonatkozásos“ regényeit, a köztudat

pedig azt véli, hogy ez így van jól, mert nem is lehet másképp, s elfogadja a virágnyelvű történetiregényt.

De mielőtt elutasítanók ezt a műfajt, mint csupán ultima ratiot, nézzünk szembe még egypár válfajával a történeti regénynek. Neumann „Teufel”-ére utalunk itt, mint példára. A történelemnek vannak és lesznek lejárt magyarázatokkal, vagy sehogyan meg nem oldott kérdései. Az új pszichologia új távlatokat kölcsönöz izgató problémák új megvilágításához. Ez a Neumann eljárása. Nem annyira lélektan, mint szociológia vezérli Tabéryt. Mert Tabéry regénye — nem virágnyelven való diskurálás! Nem mai igazságokat akar a multba vetíteni, hanem a multat kutatja, hogy abból fejtsse meg a mát. (Mint azt Kádár Imre is megállapítja.) Okot keres az okozatokhoz, és ezzel bekapcsolódik a jelen történelembe, t e r m é s z e t e s és nem mesterséges úton, mint a fordítva dolgozó vonatkozásos regények. Ebben látni a Vértorony típusú regények műfaji jogosultságát. A Vértorony a már sokképpen magyarázott probléma új megítélését hozza, Tabéry itt szembenáll a — Gudácsy által is képviselt — arisztokratikus felfogással, hogy a mohácsi húsz-ezer halál, a nemzet „dísze-virágának“ eleste vetette volna meg a magyar tragédia alapját. Ő a százezer paraszti gyökérszál kiirtását tartja a balsors mindmáig és örökidőkre kiható alapvetőjének. Történetírók találhatják korszerűtlennek Tabéry követelményeit, aki kegyelmet, sőt szabadságot szánt volna már akkor a százezreknek, — de ez csak a vád súlya alól menti fel a Werbőczy-féle világnézetet, magán az oki tényen, hogy ez a világnézet készítette elő — részben — a 400 évvel későbbi magyar tragédiát, nem változtat, és ma legközelebbről kell, hogy érdekelje azokat, akik amaz oknak következményeit örökségbe kapták. Ebből a nézőpontból Tabéry regénye átmenet a ma regényéhez.

Igenis, vannak tehát történelmi regények, amelyek eleven kapcsolatokkal fogóznak a jelenbe, de az olyan írásmű, ahol fordítva: a jelen van átfecskendezve a multba, mint valami mesterséges injekció, kezd meggondolkodtatni, elsősorban nem létjogosultlanságával, hanem aranka-természetével, mert úgy látszik, hogy elnyomja a ma regényének megszületését.

Egy német kritikus felkiált: — Hol vannak a kisebbségek életét kifejező irodalmi alkotások? Igen, visszhangozzuk, hol? Minek az avaralatti cserkészés, amikor rakásban rothad el a friss (és a maga mivoltában később soha meg nem írható) regénytárgy mindennapi életútunk két oldalán! Ha ezt a kérdést csupán gyakorlati oldalról is gondolnók át, rá kellene jönnünk, hogy a jogokért való küzdelemben sem megfelelő fegyver ma a cifra markolatú középkori fringia. Jobb volna őszintén, elevenen mutatni be a mát, minden fogyatékoságaival, — nem úgy, hogy csak a beavatott kedélyek értsék, sőt! — egyenesen úgy, hogy bármely nyelven dokumentumul szolgálhassanak írásaink.

Tisztán irodalmi nézőpontból pedig nemcsak hogy becsületesebb, de részben könnyebb is volna megfogni a jelenben lüktető s magát felkínáló életet. Csakhogy persze, a könnyebbség pusztán a megalkotás munkájára vonatkozik, viszont kiállani a művünk mellé, a bőrünkremenő igazságaink mellé — v a l l a n i és v á l l a l n i — ahhoz emeltebb homlok, több mindennel való leszámolás, több mindenre való elkészülés is kell, író és kiadó részéről egyaránt.

R. BERDE MÁRIA